

МОЛИТВА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

Однією з актуальних проблем літературознавства є становлення жанру молитви в українській літературі.

Його досліджували такі науковці, як В. Лепакін, А. Стебельська, І. Бетко та ін. [1–3]. Учені встановили потужний вплив молитви на духовний і фізичний стан людини. До цього жанру свого часу звертались письменники П. Гулак-Артемівський, Є. Маланюк, П. Куліш, Т. Шевченко та ін. [4–7].

Беручи до уваги еволюцію української віри протягом тисячоліть, спробуємо пояснити світоглядні засади традиційної релігії, враховуючи досягнення науки й теології, шляхом єднання духовного і фізичного, живлення свого єгрегору, відчуття святості.

Мета статті – дослідити жанр молитви, його використання в різні часи українськими письменниками у своїй творчості; провести компаративний аналіз різновидів молитви.

В українському мистецтві слова виявляють такі жанри та жанрові модифікації (протожанрові форми) релігійного напрямку, як: молитва, псалом, сповідь, заповіт, бесіда, повчання, одкровення, видіння, дива, похвала тощо. Формувалися зазначені жанри під впливом Святого Письма та існували певною мірою як інтертекстуальність. Адаптація жанрових ознак сакрального зразка характерна для основоположника української літератури Т. Шевченка і подана в його творчості. Згідно з концепцією В. Лепакіна, у поетичних Шевченкових творах молитва як іконообраз має такі характеристики: онтологічність, антиномічність, канонічність, символічність, синтетичність та синергійність. Це стосується і змісту молитовних прохань, і молитви як процесу богоспівкування, і молитви як словесної ікони (за формальною структурою та композицією) [1, с. 29]. Сучасні дослідники А. Стебельська, І. Бетко додають такі характеристики текстового та художньо-естетичного ряду його творів теологічного змісту:

- утворення специфічного емоційного темпоритму, який не завжди наслідує біблійний зразок;
- елегійність у молитвах ліричного змісту чи, навпаки, динамічність у молитвах з громадянським звучанням;
- зосередженість на духовності особистості з демонстрацією крайнього індивідуалізму;
- архаїзація мовлення [2; 3].

До молитви зверталися здавна, звертаються і сьогодні. Її було покладено в основу двох лірико-філософських поем – Кирила Транквіліона-Ставровецького “Похвала пренасвятейшей персоне отцевской (перло многоценное)” (Чернігів, 1646 р.) та В. Янева “Отче наш” (1939–1941 рр.). Обидві молитви є розгорнутими медитаціями на кожний рядок Господньої молитви. Цілком іншою є лірична поезія Д. Павличка “Молитва (Отче наш,

Тарас всемогущий)» зі збірки «Гранослов» (Київ, 1968 р.). Цей твір є наскрізною стилізацією, у якій, згідно з авторським задумом, релігійний пафос трансформовано у пафос національний. Молитва могла як «згортатися» до однієї фрази, так і «розгортатися» у велику поему й мала спеціальне визначення – «Венец» (наприклад, поетична спадщина Дмитрія Туптала «Венец молитв седмичних дванадесят звезений...», 1694 р.). Слід назвати також твори Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди.

Емоційно-духовна молитовна інвектива зберігається і в подальшому літературному процесі. Нова українська література, починаючи з бурлеску й травестії, не перервала традиції адаптації біблійних жанрів. У творчості П. Гулака-Артемівського можна знайти зразок бурлескної молитви, який започаткував стійку традицію в нашій літературі. «Переложение псалма 125» він написав у формі молитви:

“До тебе, Господи, що там живеш на небі,
Звертаю очі я в пригоді і в потребі.
Як наймит з панських рук рятунку й ласки жде,
Або як наймичка прохати до пані йде,
Щоб запобігла їм чим в нуждоті, небозі, –
Так ми шукаємо добра й підмоги в Бозі.
Ой, змилуйсь, Господи! Та змилуйся ж на нас!
Бо ворог дошкуля до сліз під інший час,
А гірш за все чваньки не допекли ті пишні
Щоб тільки бач вони всяті, а ми всі грішні”.

У подальшій творчості П. Гулак-Артемівський все частіше звертається до сакральних текстів. У статті «О поэзии и красноречии на востоке» він стверджує, що «істинне мистецтво має опанувати Біблію як вічним зразком та повинне прагнути викликати почуття, подібне до божественного благоговіння» [4]. У творчості П. Куліша маємо майже чистий варіант цього жанру. Прикладом може слугувати твір «Молитва природи». Діалогізм у молитві як літературному жанрі у П. Куліша зреалізований протягом усього тексту через прагнення до своєрідного діалогу з Богом без посередництва церкви:

“Твоїх церков ніяких я не знаю,
Вкажи мені твою спасенну путь.
Про всемогущество Твоє гадаю,
Як могу розумом своїм збагнуть» [6, с. 278].

Подібна трансформація жанру молитви часто зустрічається й надалі в українській літературі. Представлена вона і в збірці М. Максимовича «Театрон», хоча виділена як особливий жанр лише Г. Сковородою. Маємо у Т. Шевченка кілька зразків так званої «чистої» молитви: «Молитва», «Царям, всесвітнім шинкарям», «Злочинающих спина». Особливістю жанру молитви є покладання сподівань на втручання Бога в людську долю. Т. Шевченко звертається до Бога за справедливістю, за допомогою, за порадою і розрадою, тобто за чеснотами, які люди не в змозі або навіть і не здатні створити на землі без сторонньої допомоги. Так, у поемі «Єретик» молитва входить

до складу твору як його органічна складова через звернення Яна Гуса перед дальною дорогою, щоб "... і диво, Святее диво показати очам незрячим" [7, с. 201]. Цим дивом є правда життя ("Кругом неправда і неволя. Народ замучений мовчить"). Зустрічаються у творах Т. Шевченка сцени молитви наодинці ("Мені тринадцятий минало"), масові літургії ("У неділеньку святу"). Молитва існує у творчості Т. Шевченка і як жанр, і як ліричний відступ у середині твору, і як опосередковане зображення людей, які моляться, і в кожному разі міститься містичний компонент дива. Твори жанрової літературної групи "молитва", "заповіт", "сповідь" вказують диво не як об'єкт зображення, а лише як передбачувану проекцію, як частину авторського містицизму. Молитва як жанр у різних творах Т. Шевченка звучить порізному. Зразок прохальної молитви містить поема "Гамалія":

"О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі, вільним козакам!
І сором тут, і сором там –
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові..." [7, с. 151].

Особливими інтонаційними рисами наведеної молитви є такі:

- незавершеність, яка позначена трикрапкою;
- національна ідентифікація Бога ("Боже України");
- частина великого твору з подієвою сюжетною структурою.

У поемі ж "Наймичка" подається інше, втаємничене відтворення акту моління:

"І отче наш тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала ..." [7, с. 244].

Поема "Відьма" подає молитву як дорікання Богу, вірш "Чи ми не зійдемося знову?" – як акт свідомого Правди та Вищої справедливості:

"Смиріться, молітьесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте,
За неї господа моліть" [7, с. 13].

Твір "Кавказ" подає молитву як єдиносущну силу, що здатна допомогти людині подолати всі труднощі:

"Ми віруєм твоїй силі
І духу живому
Встаньте, правда! Встаньте, воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки" [7, с. 246].

Жанровий розвиток молитви у творчості Т. Шевченка простежуємо у творах: “Тим неситим очам”, “Царям, всесвітнім шинкарям”, “Мій Боже милий, знову лихо”. Молитва тут звучить як слово небайдужої людини, слово, яке може сказати не тільки літературний герой, а кожен, хто забажає.

Так, Є. Маланюк свідомо відхиляється від класичного жанру молитви, зберігаючи лише окремі його риси, серед яких стійким залишаються лише звертання до Бога, що справляє враження наслідування форми прохальної молитви:

“Вчини мене бичем твоїм,
Ударом, вистрілом, набоем,
Щоб залишивсь хоч чорний дим
Над неповторною добою” [5, с. 138].

Поетом ставиться мета навіювати певну “молитовність”, відтворювати молитву як специфічний знак культури, як своєрідний код, що має трансцендентальне значення, являє собою певний епіфеномен, який ґрунтується на вже виробленій літературній традиції. Можна сказати, є певним відгалуженням медитативної лірики. Не дивно, що лірична версія молитви “Отче наш” входить до складу філософської поеми О. Маковея “Терновий вінок”:

“Наш Отче, що на небесах,
Нехай святиться нам твоє ім'я!
На небі й на землі по всі часи
Най буде власть і воля все Твоя!” [1, с. 17]

Українська поетична молитва генетично пов'язана з жанрами християнської літургії – псалмом, гімном, ектенією. Її розвиток починався з часів прийняття християнства, ішов шляхом всебічного розкриття духовного світу індивіда, його емоційно-психологічної сфери. Серед перших поетичних молитов – церковно-слов'янські вірші IX–X ст., що відомі за пізнішими рукописами під назвами “азбуковники”, “азбучні молитви”.

Молитовним пафосом перейнятий “Сад божественних пісень” Г. Сковороди. У 1, 3, 6, 7, 15, 19, 28 і 29 піснях наявні розгорнуті молитовні апеляції до Христа. Розквіт жанру молитви в українській поезії припадає на кінець XIX – початок XX ст. Молитовні поезії цього періоду репрезентують розгалужену систему внутрішніх жанрових модифікацій, для прикладу можемо взяти поезії В. Шурата “На Гетьманський сад”, “На страснім тижні”, “В Ямні”.

Філософський аспект молитви як сокровенного внутрішнього діяння всебічно розкриває І. Франко. Його поема “Мойсей” є справжнім гімном молитві:

“Підніметься сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля...”

... Від такої молитви тремтять
Землянії основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови”.

Відокремлюється в своєрідний жанр молитва за Україну “Плачання” і “Боже! Чи знайдеться край” П. Грабовського, “Молитва” та “О, що ж Тебе, мій отче” Уляни Кравченко, “Боже, великий, єдиний” О. Кониського, “До сина” С. Бердяєва, “Молитва (Бачу Тебе, о всепітая Мати)” і “Молитва (Не дай мені, мій Боже, біля хати)” Б. Лепкого та ін.).

Слід зупинитися на так званій медитативній молитві. До неї відносять молитву-роздум П. Куліша “Молитва (Всевишній! Я тобі молюся)”, М. Старицького “Молитва”, В. Самійленка – “Думи буття (Символ віри)”, К. Попович-Боярської “Де бог мій” тощо. Для вираження планетарно-космічного поетичного мислення ліричного героя В. Самійленка у творі “Символ віри” застосовує розмір гекзаметру:

“Вірю в єдиного Бога: крім Бога, нічого немає.
Вірю, що є тільки дух, космос же прояв його.
І що свідомість моя око єдиного Духа,
Котрим себе озира втілене в космос Буття...”

Існував ще модифікований жанр містичної молитви (А. Кримський “Молитва (Пташенятко мале у гніздечку пищить)”, “Сон Христового ворога”, “Молитва (Сонце ясне!)”). Сильний емоційний вплив створює ланцюжок звертання, побудований за принципом почуттєвого наростання (Господи Боже, Владико всього світу, Господи, Ісусе Христове, Сину Божий; Господи, Вседержителю, Слово Отчеє, Все святий Ісусе, Царю небесний, Утішителю, Душе правди! Пресвятая Владичице Богородице, світло затемненої душі моєї, надіє, покрово, пристановище, утіха, радосте моя, дякую тобі) і творять неповторну, не властиву іншим текстам експресію піднесеності, емоційної наснаженості.

Висновки. Таким чином, у складних сучасних суспільних відносинах, коли людина губиться в безлічі негараздів, що навколо неї, на молитву покладено компенсаторну функцію, набуваючи особливої ваги в різних умовах: виступала заспокійливим засобом у хвилини духовного розпаду, лікувала спраглу до добра душу, зцілювала всіх, хто цього бажав і до цього прагнув.

Література

1. Лепакін В. Молитва як словесна ікона / В. Лепакін. – Львов, 2001. – 144 с.
2. Стебельська А. Шевченкова молитва / А. Стебельська // Збірник наукових праць Канадського наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Торонто, 1993. – С. 143–159.
3. Бетко І. Молитва як філософсько-релігійний жанр / І. Бетко // Біблійні сюжети і молитви в українській поезії. – Київ : Зелена Тура, 1999. – С. 117–124.
4. Гулак-Артемівський П. Про поезію та красномовство / П. Гулак-Артемівський // Український журнал. – 1824. – № 4. – С. 168–178; № 5. – С. 210–236.
5. Маланюк Є. Невичерпальність / Є. Маланюк. – К., 1997. – 209 с.
6. Куліш П. Молитва природи. Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К., 1989. – Т. 1. – 643 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К., 1989. – Т. 1. – 729 с.